

**Міністерство культури і мистецтв України
Державний методичний центр навчальних закладів
культури і мистецтв України**

Методика викладання гри на бандурі

Програма для музичних училищ

спеціальність 5.020205 "Музичне мистецтво"
спеціалізація 5.020205.04 "Народні інструменти"

Київ - 2002

**Міністерство культури і мистецтв України
Державний методичний центр навчальних закладів
культури і мистецтв України**

Методика викладання гри на бандурі

Програма для музичних училищ

спеціальність 5.020205 "Музичне мистецтво"
спеціалізація 5.020205.04 "Народні інструменти"

Київ - 2002

Пояснювальна записка

Методика викладання гри на бандурі. Програма для музичних училищ (I рівень акредитації). Спеціальність 5.020205 "Музичне мистецтво" спеціалізація 5.020205.04 "Народні інструменти" (укладач Т.В. Свентах) Київ, 2002–15с.

Укладач - **Свентах Тетяна Василівна** – викладач Рівненського музичного училища Рівненського державного гуманітарного університету.

Рецензенти - **Посікіра Л.К.** – професор Львівської державної музичної академії ім. М.Лисенка, заслужена артистка України
- **Наконечна М.Й** – викладач Львівського музичного училища.

Редактор - **Філяєва А.В.**

Відповідальний за випуск - **Хижняк Л. І.**

Свентах Т.В.
Державний методичний центр
навчальних закладів
культури і мистецтв України
2002

Курс "Методики викладання гри на бандурі" є важливою складовою частиною професійної підготовки педагога-виконавця.

Даний предмет має на меті засвоєння комплексу знань з основ педагогіки та психології, теорії музики, історії кобзарського мистецтва і передбачає оволодіння теоретичними і практичними основами навчання гри на інструменті в обсязі, необхідному для подальшої практичної діяльності студентів як викладачів дитячих музичних шкіл та шкіл естетичного виховання.

Курс методики передбачає набуття навичок щодо виявлення і розвитку музичних здібностей у дітей, знання вікових особливостей учнів, організації їх самостійної роботи, методики проведення уроку, підбору репертуару, планування педагогічної роботи. У зміст даного предмету входить також вивчення процесу роботи над музичним твором, ознайомлення з його формою та стильовими особливостями.

Оскільки мистецтво гри на бандурі є художнім синтезом двох видів виконавства - інструментального та співу у супроводі бандури, то важливе місце в курсі методики займає розділ, що вивчає основи вокальної техніки, особливості дитячого голосу, поєднання співу і супроводу, створення цілісного художнього образу у вокально-інструментальному творі. Важливими є теми, які розкривають особливості звуковидобування на бандурі, прийоми і способи гри, постановку виконавського апарату. У результаті вивчення даного предмету студент повинен вміти робити виконавсько-педагогічний аналіз музичного твору з репертуару ДМШ, вивчати спеціальну методичну літературу, постійно знайомитися з її новинками.

Контроль знань

Поряд з традиційним опитуванням можуть бути використані такі форми, як інформація про вивчену методичну літературу, написання реферату, відкритий урок. Відповіді передбачають ілюстрування на інструменті. Наприкінці IV семестру проводиться іспит. В екзаменаційний білет доцільно включити теоретичне питання з курсу, практичне завдання, пов'язане з формуванням навичок гри на бандурі, виконання та аналіз музичного твору з репертуару ДМШ.

Орієнтовний тематичний план.

№ п/п	Зміст теми	Всього	Практ.	Сам. роб.
1	Зміст і завдання курсу методики викладання гри на бандурі.	3	2	1
2	Методи викладання.	2	2	-
3	Історичний огляд розвитку кобзарського мистецтва та освіти.	9	2	7
4	Основи техніки гри на бандурі. Особливості звуковидобування на бандурі.	13	10	3
5	Розвиток і вдосконалення техніки музиканта-виконавця. Робота над вправами та етюдами.	8	4	4
6	Музично-виконавські здібності та їх розвиток у процесі навчання.	8	6	2
7	Методи проведення уроку. Організація самостійної роботи.	6	4	2
	Контрольне заняття.	2	2	-
8	Виразальні засоби музичної мови.	6	4	2
9	Початковий період навчання.	8	4	4
10	Робота над музичним твором.	8	6	2
11	Робота над творами малої форми.	3	2	1
12	Робота над творами великої форми.	3	2	1
13	Робота над поліфонічними творами.	3	2	1
14	Основи вокальної техніки.	8	6	2
15	Методи роботи над вокально-інструментальними творами.	8	6	2
16	Розвиток творчих здібностей учнів.	2	2	-
17	Планування педагогічної роботи. Шляхи та методи підвищення педагогічної майстерності.	2	2	-
18	Методико-виконавський аналіз музичного твору.	4	2	2
	Підсумкове заняття.	2	2	-
	ВСЬОГО:	108	72	36

Тема 1. Зміст і завдання курсу методики викладання гри на бандурі. Основні напрямки діяльності педагога-музиканта.

Мета курсу: пробудження інтересу і любові до педагогічної діяльності; прищеплення теоретичних і практичних знань, необхідних для музично-педагогічної діяльності; вивчення різних форм роботи з учнями ДМШ; вміння поєднати теоретичні знання з практичними навичками.

Основні завдання педагога-музиканта:

- виховання учнів (естетичне, трудове, моральне);
- розвиток музичних здібностей;
- всебічний музичний розвиток: розуміння різних стилів, жанрів, формування виконавських навичок;
- підготовка музиканта-бандуриста, патріотична роль бандуриста-виконавця, вміння опиратися на багаті виконавські традиції кобзарів, на славу історію кобзарства.

Тема 2. Методи викладання.

Методи – це способи і прийоми роботи педагога. Основою навчання є комплексний метод, метою якого є цілісний гармонійний музичний розвиток учня, поєднання художнього виконання музичного твору, засвоєння виконавських навичок, якісного звучання інструменту, аналіз форми твору, гармонії, мелодії, фактури, глибокого розуміння музичного твору.

Методи викладання – словесні, наочні, практичні.

Принципи підбору методів:

- поєднання (в залежності від стадії роботи, підготовки учня);
- доступність;
- поступовість.

Література:

- Баштан С., Омельченко А. Школа гри на бандурі.- К.: Музична Україна, 1984.
- Любомудрова Н. Методика обучения игре на фортепиано.- М.: Музыка, 1982.
- Алексеев А. Методика обучения игре на фортепиано.- М.: Музыка, 1978.
- Пухальский Я. Методика обучения игре на бандуре. - К., 1978.
- Нейгауз Г. Об искусстве фортепианной игры. - М.: Музыка, 1988.
- Акимов Ю. Некоторые проблемы теории исполнительства на баяне. М., 1980.
- Милич Б. Воспитание ученика-пианиста, 1-2 классы ДМШ.- К.: Музична Україна, 1977.

Тема 3. Історичний огляд розвитку кобзарського мистецтва та кобзарської освіти.

Визначна роль співців-кобзарів в історії українського народу. Кобзарі різних епох. Роль Гната Хоткевича у дослідженні, популяризації, вдосконаленні кобзи-бандури. Просвітницька та педагогічна діяльність Г. Хоткевича. "Школи гри на бандурі" Г. Хоткевича, В. Шевченка, В. Овчиннікова, М. Опришка, В. Кабачка, Є. Юцевича. Сучасні "Школи гри на бандурі" С. Баштана, А. Омельченка, Я. Пухальського, З. Штокалки. Удосконалення бандури. Майстри І. Скляр, В. Герасименко, А. Корнієвський, С. Снегирьов, Г. Палівець, К. Німченко, В. Тузіченко.

Репертуар кобзарів.

Тема 4. Основи техніки гри на бандурі. Особливості звуковидобування.

Технічні та художні можливості бандури. Прийоми та способи гри на бандурі. Посадка виконавця при грі на бандурі. Постановка виконавського апарату. Процес видобування звуку на бандурі. Значення підготовчих рухів, чіткої фіксації пальців на струнах, "ювелірна" точність рухів пальців при переході зі струни на струну, важливість звільнення руки, свободи виконавського апарату.

Деякі важливі проблеми звуковидобування на бандурі:

- підміна пальців у гамоподібних та арпеджованих послідовностях (плавність рухів кисті, завчасна підготовка пальців до щипка, особливості аплікатурного переходу з третього (четвертого) пальця на перший у висхідних послідовностях, і навпаки, з першого пальця на 3 (4) у нисхідних ходах;
- видобування 4-звучних акордів (важливість одночасної фіксації на струнах усіх чотирьох пальців), видобування арпеджованих акордів, вправи для усунення недоліків видобування 4-звучних акордів;
- усунення недоліку "ковзання" при звуковидобуванні на бандурі;
- кистьова і пальцева техніка;
- амплітуда і активність рухів пальців і кисті та їх вплив на силу звуку і темп;
- залежність характеру звуку від способу звуковидобування на бандурі;
- проблема видобування звуків у верхньому ряду.

Література:

Пухальський Я. Методика обучения игре на бандуре. - К., 1978.

Баштан С., Омельченко А. Школа гри на бандурі. - К.: Музична Україна, 1984.

Омельченко А. Школа гри на бандурі. 1 клас. - К.: Музична Україна, 1973.

Кирдан В., Омельченко А. Народні співці - кобзарі на Україні. - К., 1980.

Ємець В. Кобза та кобзарі. - К.: Музична Україна, 1993.

Деко О. Майстри чарівних звуків.

Литвин М. Струни золотії. - К.: Веселка, 1994.

Дивосвіт Гната Хоткевича. / Укл. і ред. Черемський П./ - Х., 1998.

Тема 5. Розвиток і вдосконалення техніки музиканта-виконавця. Робота над вправами та етюдами.

Поняття техніки у вузькому і широкому розумінні. Техніка, як володіння усіма засобами музичної виразності. Необхідність роботи над гаммами, вправами, етюдами для опанування різними технічними прийомами, набуттям виконавських навичок, раціональності навчального процесу. Важливість свободи виконавського апарату в роботі над технікою. Робота над дрібною технікою (активність і лаконічність рухів пальців та плавність кисті).

Робота над акордовою технікою (участь крупних м'язів кисті, ліктя, плеча, рівність і щільність звуку в акордах, робота над арпеджованими акордами). Значення гам, арпеджіо, обернення тризвуку T, S, D для виховання відчуття ладотональності, орієнтації у різних регістрах бандури, вільного володіння верхнім рядом струн. Робота над етюдами. Поєднання технічних і музичних завдань. Добір етюдів на різні види техніки.

Принципи роботи над етюдами:

- визначення жанрових особливостей, художнього змісту, динамічного плану;
- визначення особливостей фактури, гармонії;
- визначення технічних формул, використаних в етюді, вичленення їх;
- програвання в різних темпах;
- спеціальні вправи;
- транспонування окремих побудов.

Література:

Баштан С., Омельченко А. Школа гри на бандурі. - К.: Музична Україна, 1984.

Омельченко А. Школа гри на бандурі. 1 клас.-К.: Музична Україна, 1973.

Алексеев А. Методика обучения игре на фортепиано.-М.: Музыка, 1978.

Любомудрова Н. Методика обучения игре на фортепиано.- М.: Музыка, 1982.
Пухальский Я. Методика обучения игре на бандуре. - К., 1978.
Герасимович Д. Методика навчання гри на фортепіано. – К., 1962.

Тема 6. Музично-виконавські здібності та їх розвиток у процесі навчання.

Характеристика музичних здібностей:

- музичний слух (абсолютний, відносний, мелодичний, гармонічний, ладовий, внутрішній, тембровий, динамічний);
- музичний ритм (відчуття рівномірності руху, відтворення різних ритмічних малюнків, усвідомлення і аналіз метроритму при першому ознайомленні з музичним твором, відчуття одиниці ритмічної пульсації);
- музична пам'ять (слухова, зорова, моторна, логічна) свідоме і несвідоме запам'ятовування, способи і прийоми, що полегшують запам'ятовування;
- музикальність (здатність відчувати і відтворювати виразність і красу музики), виховання музикальності на уроках, активне слухання музики;
- врахування індивідуальних особливостей будови рук;

Способи виявлення музичних здібностей (форма і атмосфера проведення вступного іспиту з перевірки музичних здібностей, методи виявлення музичних здібностей на вступному іспиті).

Література:

Алексеев А. Методика обучения игре на фортепиано. - М.: Музыка, 1978.
Милич Б. Воспитание ученика-пианиста 1-2 классы ДМШ. - К.: Музична Україна, 1977.
Цыпин Г. Обучение игре на фортепиано. - К., 1984.
Герасимович Д. Методика навчання гри на фортепіано. - К., 1962.
Нейгауз Г. Об искусстве фортепианной игры. - М.: Музыка, 1988.
Любомудрова Н. Методика обучения игре на фортепиано. - М.: Музыка, 1982.
Баренбойм Л. Путь к музицированию.-Л.: Советский композитор, 1979.

Тема 7. Методика проведення уроку. Організація самостійної роботи учня.

Особливості індивідуального уроку (необхідність контакту, врахування індивідуальних особливостей учня, можливість оперативно виправити помилки). Підготовка уроку (планування завдань та імпровізаційність уроку, вивчення репертуару учня).

Побудова уроку:

- перевірка домашнього завдання (необхідність прослуховування твору в цілому без поправок, вибіркова перевірка, перевірка навичок самостійної роботи, оцінка досягнень учня);
 - порядок опрацювання матеріалу на уроці (доцільність певного чергування творів на уроці, розподіл матеріалу таким чином, щоб найскладніший захоплював час активної уваги учня);
 - зосередження на першочергових завданнях, вимогливість і доброзичливість. Об'єктивна оцінка учня (стимулювання роботи високими балами). Різноманітні практичні роз'яснення педагога на інструменті.
- Організація самостійної роботи учня. Необхідність складання розкладу самостійних занять, ведення щоденників, контакт з батьками, вивчення умов учня для занять, робота на уроці – зразок для самостійної роботи учня; контроль за якістю самостійної роботи в процесі уроку, необхідність стимулювання інтересу до занять.

Тема 8. Виразальні засоби музичної мови.

Характеристики виразальних засобів музичної мови:

- мелодія (типи мелодій: пісенні, танцювальні, маршові), особливості побудови фраз, метроритму, динаміки, гармонії, штрихів;
- гармонія, залежність її від характеру твору;
- метроритм і темп;
- динаміка;
- тембр;
- апікатура;
- артикуляція;
- фактура (гомофонно-гармонічна, акордово-октавна, поліфонічна, мішана, унісонна);
- структура твору (форма, співвідношення частин, побудов, цезури).

Література:

Асафьев Б. Музыкальная форма, как процесс. I-II том. – Л.: Музыка, 1963.
Мазель Л. Строение музыкальных произведений. - М.: Музыка, 1979.
Оберюхтин Л. Расчленённость музыки и смена направления движения меха. "Баян и баянисты" вып. 7.–М.: Музыка, 1978.
Фрид В. Выразительные средства музыки. - М.: Музыка, 1960.

Тема 9. Початковий період навчання.

Основні завдання початкового етапу навчання: зацікавлення музикою, накопичення музичних вражень, елементи музичної грамоти, ознайомлення з інструментом, постановкою виконавського апарату, прийомами і способами гри.

Вікові особливості молодших школярів, Методи роботи на початковому етапі навчання (ігри, діалоги, спів, гра на слух, слухання музики з наступним аналізом).

Про перші уроки з учнями-початківцями:

- вивчення індивідуальних особливостей учня;
- атмосфера уроку;
- свобода виконавського апарату;
- знайомство з нотною грамотою;
- загальні поняття про метроритм, мелодію, музичні побудови.

Репертуар на початковому етапі. Вимоги щодо виконання творів:

- осмисленість;
- слухання своєї гри;
- грамотність прочитання нотного тексту;
- підбір темпу, динаміки твору.

Запам'ятовування п'єс.

Література:

Милич Б. Воспитание ученика-пианиста 1-2 классы ДМШ. - К.: Музична Україна, 1977.

Баштан С., Омельченко А. Школа гри на бандурі. - К.: Музична Україна, 1984.

Омельченко А. Школа гри на бандурі. 1 клас. - К.: Музична Україна, 1973.

Любомудрова Н. Методика обучения игре на фортепиано "Очерки по методике обучения игре на фортепиано" вып. 3. - М.: Музыка, 1971.

Алексеев А. Методика обучения игре на фортепиано. - М.: Музыка, 1978.

Тема 10. Робота над музичним твором.

Етапи роботи над музичним твором.

1. Ознайомлення: створення загальної уяви про твір, його художній образ.
2. Розбір твору: визначення ознак жанру (лад, метр, темп), особливостей фактури, мелодії, гармонії, усвідомлення виконавських засобів виразності – динаміки, артикуляції, аплікатури, агогіки, тембру, технічних прийомів виконання.
3. Детальна робота. Технічне оволодіння твором.

Різні способи роботи над труднощами. Осмисленість гри.

Підпорядкованість технічної роботи художньому змісту твору. Вичленення складних фрагментів. Усвідомлення першочергових

завдань. Робота над звуком. Виявлення об'єму фраз, кульмінаційних моментів. Чергування роботи з нотами і без нот, з інструментом і без нього.

4. Робота над цілісністю виконання, створенням художнього образу. Виявлення загального виконавського задуму. Відчуття цілісності форми, загального динамічного розвитку. Визначення єдиного, правильно вибраного темпу, агогічних відхилень. Кінцева редакція виконавського плану, введення нових деталей. Стан виконавської свободи. Підготовка до концертного виступу. Репетиції в різних умовах. Концертний виступ – поштовх для подальшої роботи, підсумок роботи.

Тема 11. Робота над творами малої форми.

П'єси кантиленного характеру:

- робота над мелодією;
- визначення структурних побудов, жанрових ознак, фразування;
- виконавські засоби (динаміка, артикуляція, тембральні барви, аплікатура, агогіка);
- технічні засоби для виконання п'єси.

П'єси рухливого характеру:

- комплексний розвиток техніки, закладення фундаменту віртуозності у ранньому віці;
- визначення образного змісту, жанру, фактури;
- визначення виконавських, технічних засобів для виконання;
- визначення технічних труднощів.

Тема 12. Робота над творами великої форми.

Варіаційна форма:

- особливості побудови;
- характерні особливості теми, супроводу;
- строгі та вільні варіації;
- виконавські і технічні засоби втілення художнього змісту;
- робота над подоланням технічних труднощів.

Робота над творами сонатної форми:

- структура;
- характеристика тематичного матеріалу;
- тематична та ладотональна контрастність.

Тема 13. Робота над поліфонічними творами.

Види поліфонії: підголоскова, контрастна та імітаційна. Розвиток відчуття стилю. Розвиток слухових уявлень, поліфонічного

мислення. Формування навичок слухання і виконання двох і більше самостійних голосів. Вивчення кожної мелодичної лінії зокрема. Визначення градацій динаміки кожного голосу, необхідних для їх поєднання. Вміння вести внутрішнім слухом кожен голос. Способи виділення голосів за допомогою різних штрихів, прийомів гри характеру звуків, фразових цезур, агогіки, різних регістрів, за допомогою перебільшення виражальних засобів.

Література:

- Акимов Н. Работа над музыкальным произведением в кн. "Некоторые проблемы теории исполнительства на баяне" - М.: Музыка, 1980.
Любомудрова Н. Методика обучения игре на фортепиано. - М.: Музыка, 1982.
Милич Б. Воспитание ученика-пианиста 3-4 классы ДМШ. - К.: Музична Україна, 1979.
Милич Б. Воспитание ученика-пианиста 5-7 классы ДМШ. - К.: Музична Україна, 1982.
Омельченко А. Школа гри на бандурі. 1 клас. - К.: Музична Україна, 1973.
Баштан С., Омельченко А. Школа гри на бандурі. - К.: Музична Україна, 1984.
Давидов М. Основи формування виконавської майстерності баяніста. К.: Музична Україна, 1983.
Нейгауз Г. Об искусстве фортепианной игры. - М.: Музыка, 1988.

Тема 14. Основи вокальної техніки.

Художній синтез вокального та інструментального виконання в кобзарському мистецтві.

Класифікація голосів та їх співацькі діапазони. Поняття вокальної техніки. Постановка співацького апарату. Вокальне дихання. Вправи для розвитку дихання. Види співацького дихання. Утворення співацького звуку. Поняття регістрів, теситури. Робота над голосними звуками у співі. Робота над приголосними у співі. Роль дикції у співі.

Форми звуковедення (штрихи) у вокалі. Специфіка дитячого голосу.

Тема 15. Методи роботи над вокально-інструментальним твором.

Основна мета – створення художнього образу. Ознайомлення з твором. Аналіз фактури, форми, літературного тексту, ролі вокальної та інструментальної партій, підтекстування. Вивчення вокальної партії – усвідомлення змісту літературного тексту, робота над чистотою інтонації, фразуванням, правильним формуванням звуку, рівністю звучання у всіх регістрах. Один з прийомів роботи – спів мелодії без тексту на голосних звуках або складах.

Вивчення інструментальної партії: аналіз її ролі у творі, визначення виду супроводу, виділення важливих епізодів

інструментальної партії, динамічного плану. Доведення рухових навичок до автоматизму.

Необхідність цілісної слухової уяви мелодії і супроводу при вивченні окремих партій. Поєднання вокальної та інструментальної партій: реальне виконання однієї з партій і уява іншої, усвідомлення смислового навантаження кожної з партій. Створення художнього образу. Підготовка до концертного виступу. Роль міміки та пантоміми. Підбір вокального репертуару бандуристам відповідно до діапазону, сили голосу, інструментально-виконавських можливостей, вікових, індивідуальних особливостей кожного учня.

Вивчення вправ і вокалізів під супровід бандури, як метод закріплення навичок поєднання вокальної та інструментальної партій.

Література:

- Мархлевський А. Практичні основи роботи в хоровому класі. К.: Музична Україна, 1986.
Бузина З., Лисенко М., Шептицька А. Солоспів бандуриста. - К.: Музична Україна, 1985.
Вопросы вокальной педагогики. Сборник статей. Вып. 1. - М.; 1962.
Луканин В. Обучение и воспитание молодого певца. - Л.: Музыка, 1977.
Прянишников И. Советы обучающимся пению. - М.; 1958.
Петрова Е. О динамике певческого звука. - М.. 1963.
Баштан С., Омельченко А. Школа гри на бандурі. - К.: Музична Україна, 1984.

Тема 16. Розвиток творчих здібностей учнів.

Гра по слуху. Донотний період - спів, слухова уява, розвиток гармонічного слуху, роль внутрішнього слуху. Читання нот з листа: аналіз нотного тексту, слухова уява, передумови успішного читання – мелодичний та гармонічний слух, музична пам'ять, відчуття ритму, свобода орієнтування на струнах, швидкість і точність моторної реакції, "фотографування" очима тексту. Імпровізація та композиція: вправи для розвитку навичок імпровізації гармонічних послідовностей, фігурацій, тризвуків, септакордів, ладів народної музики; гармонізація мелодії, створення підголосків, вступів до музичних творів, створення мелодій.

Література:

- Подвала В. Створюймо музику. - К.: Музична Україна, 1990.
Баренбойм Л. Путь к музицированию. - Л.: Советский композитор, 1980.
Сборник статей. Вопросы вокальной педагогики. Вып. 2. - М., 1979.
Алексеев А. Методика обучения игре на фортепиано. - М.: Музыка, 1978.

Тема 17. Планування педагогічної роботи. Шляхи та методи підвищення педагогічної майстерності.

Складання індивідуальних планів учня. Підбір репертуару. Розширення музичного кругозору.

Ведення документації: журналу, щоденника, навчальних планів. Шляхи і методи підвищення кваліфікації: вивчення позитивного досвіду прогресивних музикантів, підвищення виконавської майстерності, вивчення нової літератури з педагогіки, психології, методики, обмін досвідом, проведення відкритих уроків, виступи з методичними доповідями, навчання на курсах підвищення кваліфікації, стажування в інших навчальних закладах.

Тема 18. Методико-виконавський аналіз музичного твору.

Ознайомлення з планом методико-виконавського аналізу. Відомості про автора та епоху, стиль. Визначення форми твору, фактури, тонального плану. Прийоми і способи гри. Особливості аплікатури. Штрихи. Визначення кульмінацій. Виконавські труднощі та шляхи їх подолання.

Література:

Пухальский Я. Методика обучения игре на бандуре. – К., 1978.

Мархлевський А. Практичні основи роботи в хоровому класі. – К.: Музична Україна, 1986.

Алексеев А. Методика обучения игре на фортепиано. – М.: Музыка, 1978.

Баян и баянисты. Сборник статей. Вып. 6. - К., 1986.

Навчальне видання
Програма для вищих навчальних закладів освіти
(I рівня акредитації)

Програма
для музичних училищ

Методика викладання гри на бандурі
Для спеціальності 5.020205 "Музичне мистецтво"

Укладач - Свентах Тетяна Василівна
Відповідальний редактор – Філяєва А.В.
Технічний редактор та комп'ютерна верстка – Конончук Т.В.

Підписано до друку 25.02.03р.
Формат 60х24
Папір друкарський
Умовних друкованих аркушів – 0,26

Наклад 60 примірників
Замовлення № 33

Редакційно-видавничий відділ

Рівненське обласне управління статистики
вул. Короленка, 7